

75
M. G. H.

EN OECONOMISK BESKRIFNING,
HUR U
SÅDANA KJÄRR
KUNNA GJÖRAS NYTTIGA,
HVARIFRÅN VATNET EJ
KAN LEDAS MED DIKEN,
Med VEDERBÖRANDES TILSTÄDJELSE,

UNDER
OECONOMIÆ PROFESSORENS, KONGL. SVEN-
SKA VETTENSKAPS ACADEMIENS och UPSA-
LA VETTENSKAPS SOCIET. LEDAMOTS,

SAMT
NU VARANDE ACAD. RECTORS

H. R. PEHR KALMS
INSEENDE,

UTGIFVEN AF

ADOLPH BACKMAN, And. F.

ÅLÄNDNINGE,

I ÅBO ACAD. ÖFRE LÄROSAL D. 23. MART.

1757.

ÅBO, Tryckt hos Direct. och Kongl. Boktr. i Stor-
Förstendömet Finland, JACOB MERCKELL.

HANDELSMANNEN i Stapelstaden ÅBÖ,
Edel och Högvälaktade HERREN;

HERR **J A C O B**
BREMER,

MIN GUNSTIGE GYNNARE.

MIn HERRE! Den besynnerliga ynnest och de många välgjeringar, som J, alt ifrån de första tider jag och mine Bröder började vistas här å orten, oss bevisat, förbinda mig, at upoffra EDER detta mitt ringa arbete, til ett vedermåle af den Högäktning jag bär för EDER.

Om EDER dygd tilstodde mig, så skulle jag, ehuru svag min fjäder dertil är, dock bjuda til, at här affskildra det goda J oss gjordt; men emedan jag vet, at J ingen ting med större misnöje afhören än Egit beröm; ty går jag det med stillatigande förbi,

förbi, och fattar allt i detta: J, Min HERRE, har gjort oss mera godt, än vi någonfin kunnat vänta af närmste anhöriga. EDER ynnest har varit så öfverflödande på oss, at vi aldrig kunna tillfyllest vörda och tacka EDER dertfore, än mindre den aftjena; Men varen förfäkrad derom, Min HERRE, at i det vi kunna, skole vi finnas så villige som förpliktade, det är: vi skole aldrig underlåta, at för EDER vålgång fända trogna suckar och böner til den Milda Försynen.

DEN Eviga Allmagten bekröne EDER med all önskelig sällhet här i vanskligheten, och sedan i Evigheten! Under hvilken tilönskan jag med Högaktning framhårdar

HERR HANDELSMANS

ödmücke tjenare,

ADOLPH A. BACKMAN.

V I R O

Plurimum Reverendo atq; Præclarissimo DOMINO,

D^{NO} A N D R E Æ
B A C K M A N ,

PASTORI in Fôglô Vigilantissimo, PARENTI
Indulgentissimo.

Quoties in memoriam revoco innumera TUA PATERNA BENEFICIA, quæ ab ipsis incunabulis mihi præbuiſti, plane obſtupesco; fuere enim tot & tanta, ut ne recensendis quidem illis, nedum digne prædicandis eloqvii mei tenuitas ſit ſatis: nec aliquid ad Tante Bonitatis Amorisque remunerationem, præter pia obſequia, a me proficiſci queat. Offero igitur TIBI juveniles has primitias in gratiſſimi animi pignus & redhoſtimentum impenſarum TUARUM: dignare eas ſolito favore, benignaque fronte adſpice.

De cetero ex intimo pectore voveo: Benedicat TIBI DEUS T. O. M. largiaturque TIBI vitam vegetam atque incolumen, TEque in longos mortalitatis terminos ſalvum, ſoſpitem atque, tam mihi quam toti Familiæ ſuperſtitem conſervet & protegat. Sum & ero uſque ad cineres

PARENTIS INDULGENTISSIMI

Filius obedientiſſimus,
ADOLPH BACKMAN.

FÖRETAL.

Å länge Landt-och Åkerbruket hos oss hölts före endast komma Bonden til, och man tyckte, at det ej anstod någon annan bekymra sig därom, så var föga ja nästan ingen Hushållning af rätt värde i SVERIGE; Ty denna grundade all sin kunskap på gammal vana och försäders bruk, hvarifrån han ej tordes vika. Således betogs honom alt tillfälle at göra försök på sådana saker, som naturen tyckts velat förborga för oss. Det voro orimligheter för honom, at något annat än rena slåttmarker var dugligt til ång eller åker. Men sedan en så galen blygiel försvunnit hos Herrskaperna, och MÄN, som ei varit så samvets granna om, at öfverskrida gamla vanor, lagt handen vid plogen, och med nya rön och försök öfvertygat Bonden om des villfarelse, så har ock Hushållningen börjat stiga til större högd. Man häppas at den ännu dageligen skal tiltaga genom de förras skarp-sinnighet och de sednares slit. Begge hafva ock
A redan

redan viſt prof af nit för Hushållningens upphiel-
pande, när vi ſe på de många til åker och ång
uppodlade kiärr, myror och måſſar, hvarifrån de
förra lärt den ſednare, at med konſtiga diken af-
leda vattnet. Deſſa, nämligen kiärr, myror och
måſſar äro af åtskillig art och beſkaffenhet, men
jag vil endast denna gången ſälta min tanka der-
på, huru ſådana kiärr kunna giöras nyttiga, ifrån
hvilka kringliggande bärg förbiuda vattnets afled-
ning med diken; och ehuru min ſvaga fiäder ej
uti et ſå ſvårt ämne kan afhandla och utföra alt,
ſom den ville och gierna önkade, giör jag mig
dock förſäkrad om den Benågne Läſarens milda
omdöme.

§. 1.

AR kiärret eller måſſan mycket våt och ſank,
at inga tran vela trifvas derpå, kan man för-
ſkaffa ſig någon fördel af viſſa nyttiga växter,
ſom anten förut finnas derpå, eller dem man med
flit dit lagar; til exempel: af Hjortron och Tran-
bär kunna genom konſt, viner och ſkiöna ſyltfa-
ker giöras: af viſſa gräslag, ſom naturen tildelt
en dylik jordmån, kan tämmelig godt boſkaps fo-
der erhållas; ſådana äro Myragh, ſkogs ſäf, ſom-
lige Hven-Tåtel-ftarr-och Fråkne arter med flere
örter, ſom hålt utvälja ſådana måſſ- och dyacktiga ſtäl-
len. Doch tyckes detta ändå vara förliten årlig ränta
af ſådana måſſar och kiärr.

§. 2 Om

§. 2.

OM jordmån är något stadigare, at vissa trån redan börjat taga der sitt fäte, kan man med eftertanka och oförtruten flit vidare komma naturen til hielp, genom det man ytterligare planterar dit et och annat af de trån och buskar, som förfarenheten vißt hållt taga til goda en sådan jordmån, men anten äro der ännu altför få, eller ock ej aldeles än hunnit komma dit; eller kan man samla frön af samma träslag, och så dem här och där uti kiårret i håål, dem man giort med en trågårdshacka, gråfta eller annat vårktyg: Naturen förjer väl för det öfriga och deras kringsspridande. följande trån eller buskar trifvas enkannerligen gierna i desse kiår och moraser: Somlige arter af graan, tall och Biörk: åttkillige arter af vide; äfven Brakved, Olvon, Fredags Biörk (*Betula nana*), ahl, Porfl. af dessa daga en och annan til någorlunda timmer; andra til löfbrätt för boskapen; somlige til annan nytta; och alla til ved eller bränfle. Således kan man ock någorlunda göra sig nytta af dessa kiår; dock är ej eller detta sättet bland de bästa; ty genom en tät skogväxt på dylika sumpiga ställen blir luften deromkring understundom ohälsosam både för folk ock fåå, och bidraga icke sällan efter ortens låge sådana platser mycket til frostens och kiöldens skadeliga värkan om sommaren på näst in til grånsande sådesåkrar; at förtiga, det inkomsten af dessa kiår på sådant sätt skötte är nog liten, emedan trån i sådan jordmån växa mycket långsamt.

§. 3.

DEr åter kiärret ej är altför sankt eller ej för mycket vattn furt, kan det genom tåta och breda diken göras fruktbart anten til åker eller ång. At ännu mera och snarare afleda vatnet, kan på lägsta stället upkastas en eller flera dammar, dit vatnet ifrån de högre ställen kan sila sig, och der det snarast af Solen och vådret kan bringas til dunster, och uptårckas. De tårrare och högländtare stycken kunna användas til åker, anten då til bara vårfåde, eller ock ibland til höst fåde, alt som man finner jorden kunna blifva torr; men de våtare och lågländtare platser til ång. För man på denna mullen anten sand, mergel eller Lera, och blandar tillsammans, blir fådes växten så mycket härligare. Gråfves dammarna nog diupa, kunna rudor eller annan fisk, som trifes på dylika ställen, deri planteras. Jorden, som tages utur diken eller dammarna, föres anten på åker-eller ångstyckerna, at höja up dem, eller kiöres den på gamla åkrar, dereft den gör mera nytta, än den fetaste giödning efter boskap. Man har på detta sättet fått de måst fruktbara åkrar och ångar på sådana ställen, dem man förut hållit som för fyndastraf på sina ågor. Jämnför Herr Baron Brauers tankar om åker och ång, andra uplagan p. 120.

c

§. 4.

AR kiärret för mycket sankt och vattu furt, at vatnet genom förrenämde diken ej tilräckeligen

keligen afledes, och landet, som sig bör, tort gör-
res, är bäst tänka på, huru vatnet kan upfordras
och skaffas öfver bärigen, der dessa annors ej äro
altför höga. Detta låter sig aldrabäst göras med
våderquarnar, försedde med vattu pumpar. Såda-
na gies väl åtkilliga, men jag har allenast velat
föreslå dem, som äro mindre kåstsamme. En sådan
är den, som Holländarena bruka, at vatna sina
ängar med, (a) och af dylik beskaffenhet är äfven
den, som nu brukas i Landsrona och andra orter i
SVERIGE, at upfordra vatten med vid flussarna
och annat arbete (b). Den förra är väl mindre
kåstsam än den sednare, men gör ock på långt
när ej den nytta, som den sednare i hast tillskyn-
dar. Mitt öde tillåter ei, at lämna en så utförlig
beskrifning på de omtalte quarnar, som den bor-
de vara; emedan den blefve för vidlöftig; derför
har jag allenast, för dem, som ej hafva tillfälle,
at inhämta underrättelse af åberopade Vittra MÅNS
arbeten, velat lämna följande, som jämnføres med
ritningarna, af hvilka den förra utvisar skapnaden
af den Hollenska och den sednare af vår Svenska.
A. äro vingar, som göras långa efter behag. Hol-
lendaren brukar dem ej högre, än til tre alnar,
men det torde ej skada, om man vid detta tilfäl-
let brukade dem något längre, hållt de nu kom-
ma, at brukas vid kiärr, kringgifna af höga bärg

A 3

och

(a) Kammeck: Trägårdsmän 2. Cap. pag: 47.

(b) Herr Bar. HÄRLEMANS Dag bok öfver Sina inländ-
ska resor År 1750. b. 125.

och kan hända på dem äfven någon skog. *B.* tvänne stadiga biälkar, emellan och genom hvilka axeljärnet löper, infälda i hufvudet *E. C.* är axeljärnet, vid hvilket vingarna äro fästa på vanligt sätt. Det är här det samma som löpare i de brukliga våderqvarnar. *D.* pumpstaken, som är fästad med en järnhake på axeljárnets vef, genom hvilkens kringvridande af vingarna, pumpstaken drages up och ned. *E.* är en af bräder hopslagen stiärt, hvilken gör, at qvarnen ständigt står i vind. *F.* det kringvridande hufvudet, infäldt på pumpstäckan *G. H.* ett hål på pumpstäckan, hvarigenom vatnet föres i rännan *I.* *K.* är den stålning, som rännans öfre ända lägges på. Med *L.* föreställes den upgräfna brun i kiärret. Hela den öfrade delen af den andra ritningen förstås af föregående beskrifning. *M.* utmärker här en stång, hvilken, lika som pumpstaken i den förra ritningen, af axeljárnets kringvridande drifs up och ned, och är fästad vid biälken *N.* som af stången *MS* dragande eller tryckande vippar i hiulet *O.* och således kommer bägge pumpstångerna *PP.* at gå i *QQ.* som äro pumpstäckarna.

§. 5.

Vid pumparnas inrättande äro desse omständigheter, at i acktaga. först utfer man det stället vid laggen, at anställa pumpningen, hvarest den lägsta och närmaste bärgryggen är, då det ej behöfves så lång ränna eller så höga pumpstäckar, som annars fordras, (doch måste rännan vara så lång,

lång, at den når öfver-bårg ryggen och ut til den sidan af bårget, som våtter från kiårret, på det, at vatnet ej må dra sig tilbakars.) Om ej före nämnde omständigheter hindra, märkes för det andra, at pumpen ställes på den sidan, hvaråt kiårret tyckes slutta, då vatnet så mycket snarare drar sig til pumpen, som och hielpes med de der-til giorda diken. När detta är i ackt tagit, och rummet, hvarest pumpen skal stå, är utfedt, gråfves en brun ju större dess bättre. Denna belägges i bottn med stäckar, som sammanknyttas med en slå i hvardera ändan, och lägges såsom en bådd under pumpstäckan, på det han ej må siunka ned i gyttn. sedan göres hufvud eller utfals diket, som drages ifrån öfra kiår laggen til pumpen. Det öfriga i kiårret stående vatnet ledes med åtskilliga små diken til affals diket. Man bör, så mycket sig göra låter, laga, at desse diken icke gå i bukter och krokas, utan i rätta lineer, hvarigenom vattnet så mycket mer befordras, at skyndsamt löpa bårt. Omkring kiårret i laggen gråfves åfven ett dike, at leda det från högderna nedflytande vattnet til brunn. Alla diken böra gråfvas en om icke två alnar diupa, på det tårven eller mås-kan må mista all öfverflödiga våttika; ty deraf faller den til hupa och blir til svart mylla. Skulle den olågenheten möta vid dikernas utfigt, at kiårret är öfvervuxit af skog, då bör rothugningen skie först. Huru med denna och kiårrets (efter vatnets uppumpning) öfriga ans bör förfaras, har jag

jag nödgas gå förbi och visa den, Benägne Läsa-
ren til Baron BRAUNERS åker och ångs skiötsels
3. upl. 2. Cap. 2. §. Desse omtalte pumpar äro väl
den olägenhet underkastade, at de den tiden på
året, då vattnet isar sig starkt, stadna, och altså
ej vidare afföra vattnet; men så kan man efter be-
skaffeheten af landet, bruka det anten til åker el-
ler ång.

§. 6.

OM rundtomkring kiärret äro mycket höga bärg,
eller kiärret annars är litet, at det icke lö-
nar mödan afföra vattnet med förenämnde pum-
par, så kan man, i fall kiärret til en del består
af bräntårf, och man derhos har brist på skog,
uptaga och använda samma tårf til bränsle. Den
upgräfves bäst, der man så hinner, om torraste
sommaren, skiäres til skapnad lik stora tegelstenar,
lägges på hållor eller annat tianligit ställe, at tår-
kas, föres sedan hem under tak, at vidare blifva
tårr, hvarefter den kan brukas i stället för ved,
om ej i stufvor, (emedan dess lukt ej torde vara
så behagelig för ömma och ovana hufvuden)
dock i badstufvor, kölnor, rij-ugnar, tiårugnar
m. m. anten blandad med rijs och quistar eller
ock allena. Huru bräntårf skal igen kiännas, ses
Prof. Wallerii mineral. blad 10, 11. samt Herr
Hägglunds Disp. Om kiännemärken til mineraliers
upfinnande bl. 18. och huru en sådan bräntorfs mäs-
sa skal skiötas, finnes i Herr Bar. Brauners Tankar om
åker och ång, 2. upl. bl. 120. 121.

§. 7. Om

§. 7.

OM man för hvarjehanda omständigheter anten ej har lust, eller ej kan använda kjarret sig til nytta på någotdera af de sätt, som nu äro anförda, så gifves ännu en annan utväg, at göra sig margfalt båtad af det samma. Den består deruti, at jorden i kjarret upgräfves, och sedan föres ut på åkrarna, der den med åkerjorden blandad gör samma nytta som den bästa gjödnings från fågårdens. Tiden til denna kjarvjordens upgräfvande är näst för höanden, då kjarren gemenligen äro tårast. Man kan ock uptaga den vid början af vintern, när kjarret begynner någorlunda väl bära, dock at isen ej blifvit så tjock, at besväret vid dess genombrytande blir för svårt. Den upgräfne jorden föres på tårt ställe, der den kastas i stora högar, at ligga och vidare rutna tilhopa. Man har väl haft flera exempel derpå, at sådan jord förd samma år (sedan kjarrvattnet väl hunnit rinna från den) på åkrar, gjordt der margfalt nytta, och at en åker dermed gjödd frambragt en hårlig skörd; men så har man dock funnit, at den gör största nyttan, när den fått förut ligga 2. eller 3. år, at ruttna och brinna tilhopa, innan den föres på åkern; då täflar den ej allenast med den fetaste gjödnings efter boskapen, utan ock ofta i nytta öfvergår den samma, genom det, at efter en ej väl brunnen boskaps gjödnings merendels en myckenhet

ogräs uprinna bland säden, i synnerhet bland kornet och annat vårråde, som det ofta måst förqvåfja; ifrån hvilket en åker gjödd med torfjord merendels är fri. Man bör ock ej förundra sig, at denna tårfjord få mycket bidrager til fruktbarheten, när man besinner, at största delen af en sädan i kjärr varande tårfjord ej är annat, än en samling af mer eller mindre förrutnade växter, och alltså den bästa och fetaste svartmylla. Om jordhögarna, den tid tårfven lämnas at ruttna, öfvertäckas med granrijs, måssa, qvistar eller något annat, så är det så mycket bättre, emedan Sol, Luft, Rågn och Väder då ej få mycket få utdraga dess kraft. Vid första slådföre om hösten torde vara bäst, at föra den ut på åkern, innan den hunnit frysa för hårdt, emedan man annars in på vintern får för mycket arbete, at bryta den sönder och lös. På åkern kan den läggas i stora högar, på det rågn, snö, Sol, luft och väder, ej måtte få för mycket utlaka dess bästa fast och styrka. Man kan alltid i kjärret upgräfvä och i högar lägga hvar år så mycket, som man tror sig årligen behöfva til sin åker, eller annat behof. Uti Trå- och Kryddgårdar tåflar denna förrutnade torfmull alltid om förträdet med den bästa bostkaps gödning; och hvad rotfrukter angår, som Morötter, Kålrötter, Rådisor m. m. är tarfmullen långt bättre än gödning från fågårdar, emedan denna sednare merendels befordrar mask, och gör växterna något ohälsosamma, samt mindre väl-

smakelige, då deremot rötter planterade i den för-
ra ej allenast äro från mask fria, utan ock växa
mycket frodigare, vinna en behagelig smak och
äro långt hälsofammare.

§. 8.

Sedan torfven blifvit borttagen, kan kjärret,
i fall det är något djupt, och har tillräckeligt
af vattn, användas til fiskdam, genom det dit
förskaffes sådana fiskslag, som plåga och kunna
trifvas i dylika vattn, anten det då skier genom
rommens eller lefvande fiskars dit släppande. Men
vore det så grundt, at man befarade det om he-
ta sommaren blifva aldeles uttärkad, eller vid
mycket kalla vintrar botn-frusit, så löner det ej
gierna mödan plantera dit fisk. Det tjänar dock
altid om sommaren för boskapen til dricka, samt
är desutom, i synnerhet vår-tiden, et läckestäl-
le för Änder. Som årligen genom vårfloden,
rån och andra händelser en del af svartmylla,
växter och annat stök skiöljas hit ned från de
omkring liggande högländtare orter, så kan man
efter några år rånfa båtn af detta träsk, då man
åter vinner en tilökning af god giödning för å-
kern eller Trågård. Sålunda behöfver ej den,
som har många sådana kjärr på sina ågor, anse
dem för en onyttig mark ock olyckelig ägendom,
eller

eller som för syndastraff; utan kan tvärtom med
 skjäl räkna sig för innehafvare af så många för-
 delaktiga skatter och mindre kostsamme
 gullgrufvor.

G. A. Å.

